

РОЗДІЛ І. ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.09

М.М. Козяр, д.пед.н., проф., (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності), О.А. Зарічанський (Університет "Львівський Ставропігон")

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІЗНОРІВНЕВОЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІДРОЗДІЛІВ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті обґрунтовано науково-методичне забезпечення різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. Пропонується опис розробленого авторами інтегративного курсу «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» для магістерської підготовки курсантів.

Ключові слова: психолого-педагогічна підготовка, надзвичайні ситуації, професійно-екстремальна підготовка, навчання, виховання

Невід'ємною складовою сучасного життя багатьох країн світу стали події, пов'язані з природними, екологічними, техногенними і технічними явищами, оскільки ці події часто спричиняють не лише значні руйнування, а й загибель людей. Їх називають надзвичайними ситуаціями. „Надзвичайність” пояснюється певним ступенем екстремальності, під якою, здебільшого, розуміють фізично і психологічно важкі умови, пов'язані з ризиком для життя людини, що вимагають від неї неймовірного напруження внутрішніх сил, емоційно-вольової стійкості та оптимального використання власних можливостей.

Екстремальні ситуації на початку XXI століття потребують посилення уваги, оскільки невпинно зростає їх кількість, небезпечність і складність. Це зумовлюється посиленням небезпеки техносфери з неухильним збільшенням числа радіаційних, хімічних, біологічних, пожежо- та вибухонебезпечних виробництв і технологій, що інтенсифікує можливості виникнення відповідних аварій і катастроф. У свою чергу, наслідки аварій, катастроф, стихійних та інших лих стають усе більш масштабними і небезпечними для населення, природного середовища й стійкого функціонування економіки. Щороку в них гине значна кількість людей, а ліквідація їх наслідків вимагає значних затрат. Відтак і економіка країни, і громадяни зазнають величезних матеріальних збитків.

Психолого-педагогічна підготовка відіграє важливу роль у поліпшенні якості освіти особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій через професіоналізацію діяльності. Варіативність змісту психолого-педагогічної підготовки потребам курсантів сприяє підвищенню активності і самостійності курсантів, позитивній мотивації вивчення психолого-педагогічних дисциплін, що зумовлює позитивні зміни у майбутній професійній діяльності.

У більшості наукових праць з даної проблематики детально описуються екстремальні ситуації, зміст правових документів, технічні засоби безпеки, проблеми безпечного середовища та умов праці, організаційні заходи під час надзвичайних та аварійних ситуацій, а також ліквідації їхніх наслідків. Проте людина, яка є головною дійовою особою в екстремальних ситуаціях, відсунута в них на периферію й ніби знаходиться осторонь. Звідси доцільно зробити висновок, що практичного працівника цікавить саме цілісна підготовка до діяльності, безпеки та виживання в екстремальних ситуаціях.

Загальним недоліком планування професійної підготовки є: «безсистемність, епізодичність заходів, що плануються; недостатня їхня спрямованість; відсутність (за окремими винятками) у планах таких елементів організації професійної підготовки, як аналіз результатів, коригування стану, упровадження досвіду передових командирів» [2, с.301].

Дослідження останніх років доводять, що професійна підготовка має різномірний характер [5], вона впливає на життєві ролі та кар'єру [12], її якість можна підвищити шляхом моделювання [9].

У психолого-педагогічній літературі досліджувалися теоретичні положення екстремальної професійної підготовки (М. Козяр, М. Коваль) – екстремальної психології і педагогіки (Ф. Василюк, В. Маришук, М. Левітов, В. Лебедев, К. Платонов, О. Столяренко), теоретичні та методичні засади формування готовності фахівців до діяльності в екстремальних умовах (О. Бикова, М. Д'яченко, Л. Кандилович, В. Пономаренко, В. Пліско, Я. Повзик, О. Самонов), педагогічні проблеми психолого-педагогічної підготовки фахівців (Л. Кизименко, В. Ткаченко, М. Фоміна, Т. Поясок, З. Романець, Н. Старовойтенко, Ю. Кравченко), а також окремі аспекти формування науково-методичного забезпечення навчального процесу (О. Дубинчук, О. Кондратюк, Є. Остапчук, О. Дубасенюк, В. Козаков) та ін.

Метою пропонованої статті є обґрунтування науково-методичного забезпечення різномірної психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, зокрема розробки та впровадження інтегративного курсу «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» для магістерської підготовки курсантів.

У педагогічному вимірі професійно-екстремальна підготовка розглядається в розділі як професійно-екстремальний педагогічний процес, що інтегрує навчання, виховання, розвиток, формування, психологічну і морально-етичну підготовку. Як показало вивчення, її аналізують як цілісну педагогічну систему, що поєднує низку взаємопов'язаних підсистем за метою, завданнями та змістом.

Реалізація системи різномірної психолого-педагогічної підготовки (входження в реальне навчальне середовище) передбачає питання, які *зміни* внесе впровадження системи в навчальний процес та як ці зміни вплинуть на рівень психолого-педагогічної підготовки та загальний результат навчального процесу з аналізом позитивних та негативних наслідків. Для цього необхідне переструктурування змісту навчального матеріалу, нові форми (зміна старих навчальних курсів і впровадження нових), нові методи (обґрунтування збереження традиційних та введення інноваційних методів навчання) та розробка науково-методичного забезпечення.

Неможливо створити таке «середовище в групі, спільності по «методу ширми» – «виставляння» її у вигляді готової «огорожі». Таке середовище створюється тільки при активності тих, що самих виховуються. Необхідне моделювання в педагогічній системі виховання, що створюється в установі (групі, організації, підприємстві), умов життя і діяльності її членів, максимально наближених до тих, які повинні переважати в суспільстві» [11, с.62]. На житті і поведінці людини, його педагогічних властивостях, їх характеристиках і змінах істотно позначаються чинники навколишнього середовища, що наука відносить до соціально-педагогічних явищ. За своїми якісними особливостями чинники бувають *власне педагогічні*, навмисно створювані, і іншої природи, але *педагогічно значущі*. До останніх належать чинники дуже широкого діапазону: від державного пристрою до особливостей дозвілля.

На думку В.Володька дидактичне середовище – це єдине поле, єдиний простір, в якому відбувається процес навчання і виховання; єдині підходи, єдина мета спільної діяльності викладачів; єдині оцінювальні погляди та дії для всіх учасників педагогічного процесу. Єдність повинна бути підлеглою цільовій установці та завданням навчання та виховання. Дидактичне середовище існує в усіх педагогічних системах, чи то малих, чи то великих, причому інколи існує незалежно від волі викладачів, тобто поза свідомістю останніх. Ефективність такої педагогічної системи незначна, а інколи і негативна. У таких системах вимоги та оцінки різні, підходи також різні, що не сприяє діяльності суб'єктів педагогічного процесу [1, с.48].

Підготовку фахівців, здатних ефективно діяти на межі окремих традиційних галузей науки і вирішувати проблеми, що виникають впродовж професійної діяльності, можна трактувати, як «мультипрофесійну підготовку». Вона вимагає не стільки енциклопедичних знань, скільки вміння віднайти і отримати необхідну інформацію та зробити правильні висновки і надають можливість більш гнучко реагувати на зміни [10, с.12].

Формування системи різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій передбачає пошук шляхів та способів раціонального поєднання теоретичних психолого-педагогічних знань з уміннями застосовувати їх на практиці, а також оптимізації форм і методів навчання, удосконалення навчальних планів, програм та розвитку інноваційних педагогічних технологій.

Аналіз навчальних програм, планів та науково-методичної літератури показав, що нині розроблено в основному зміст психолого-педагогічних дисциплін. Водночас виявлено два суттєві недоліки: по-перше, ступінь розробки та якість змісту для різних тем іноді суттєво відрізняються, а по-друге практично у всіх вищих навчальних закладах ці курси практично однакові (особливо це стосується педагогіки). Існують, дисципліни інтегрованого типу, які поєднують знання з професії та психології, але це дисципліни спеціального циклу, які вносять вклад у загальнопрофесійний розвиток курсанта. На нашу думку, необхідним є і зворотній зв'язок – професійне спрямування психолого-педагогічних дисциплін, яке забезпечує не лише окремі запити суто професійної підготовки, але й особистісного розвитку курсантів.

У розробці інтегративного курсу ми спиралися на показники якості навчальних програм (за І. Івлевою [6]), а саме: актуальність (орієнтація на розв'язання найактуальніших для фахівця проблем), адаптивність (можливість не тільки продовження, але й зміни типу освіти, що дозволяє людині переключатися з однієї сфери діяльності в іншу), неперервність (наступність різних ступенів освіти, багатовимірний рух в освітньому просторі, лінійне та послідовне сходження по освітній драбині), відкритість (можливість включення самоосвітньої діяльності в структури використовуваних програм як з окремих предметів, так і інтегрованих курсів), прогностичність (відображення в програмі не тільки сьогоденних, але й майбутніх вимог до професії), діагностичність (здатність програми визначати кінцеві та проміжні цілі таким чином, щоб існував спосіб перевірки реально отриманих результатів на їх відповідність цілі).

На цій основі розроблено критерії ефективності освоєння інтегративного курсу «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» для магістерської підготовки за показниками рівнів психолого-педагогічної підготовленості особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: ставлення до психолого-педагогічної підготовки; сформованість знань (усвідомлених); сформованість переконань; володіння комплексом визначених умінь; орієнтація на самовдосконалення; сформованість професійно значущих якостей; сформованість мотивів та здатність до здійснення корекції та самокорекції.

Психолого-педагогічна підготовка особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій вимагає комплексного підходу до визначення змісту дисциплін. Вона повинна ґрунтуватися на чіткій цільовій програмі і бути зорієнтована на кінцеві результати, не бути звичайним поєднанням незалежних одна від одної автономних дисциплін, а складати органічну єдність. На основі цього розроблено систему, яка визначається як сукупність закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів: мети, завдань, змісту, засобів психолого-педагогічної підготовки, умов їх реалізації та взаємодії.

У різнорівневій системі передбачається декілька рівнів психолого-педагогічної підготовки від мінімального до факультативного з урахуванням чинника значущості психолого-педагогічних знань для усіх можливих напрямів професійної діяльності майбутнього офіцера. Загальна структура системи різнорівневої психолого-педагогічної

підготовки має підсистеми і елементи в певних взаємовідносинах, орієнтовані на забезпечення педагогічного порядку і досягнення максимальної ефективності.

Основними чинниками впливу на навчальний процес як результат реалізації системи різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій є інтегративний курс «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» (для курсантів), спеціальний курс «Система різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій» (для викладачів) та комплексне науково-методичне забезпечення.

Метою різнорівневого інтегративного курсу «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» для особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій є узагальнення психолого-педагогічних знань та діагностика на основі тестування напрямів вибору видів професійної діяльності.

Різнорівнева навчальна програма передбачає корекцію існуючих навчальних програм, створення нових навчальних посібників, оволодіння психолого-педагогічними та методичними знаннями; формування у курсантів гностичних, проєктувальних, комунікативних, організаторських, координаційних, прикладних умінь та умінь педагогічної техніки тощо.

У першу чергу необхідне переосмислення співвідношення навчального матеріалу з психології та навчального матеріалу з педагогіки. Причина домінування однієї з дисциплін (психології у загальних курсах та педагогіки у магістерських) полягає частково в об'єктивності (очевидно психологічні знання більш важливі для цих професій). Водночас педагогічна підготовка в першу чергу для практиків і викладачів – це не лише передача педагогічних чи спеціальних знань, але й спілкування, взаєморозуміння, що має важливе значення в стресових ситуаціях злагоженість роботи, взаєморозуміння можуть значно підвищити навіть ефективність виконання наказу

Найвищий інтерес до дисциплін професійно-психологічних дисциплін пояснюється їх очевидним прикладним характером. Низький інтерес до вивчення педагогіки пояснюється неочевидним характером, відсутністю бачення перспектив застосування отриманих знань. Психолого-педагогічна підготовка це не лише вивчення педагогіки і психології, в що підготовку при правильному підході вносять вклад усі навчальні дисципліни, навчальні й виробничі практики, дипломне проєктування тощо.

Першочергове завдання для різнорівневого курсу: встановлення порушеного оптимального балансу психологічного та педагогічного складових психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців, а також виявлення залежності між успішністю професійної діяльності та психолого-педагогічною підготовкою.

Різнорівневий курс «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» узагальнює відомості з педагогіки і психології отримані протягом всього навчання, що дає можливість виявити схильність до певного виду психолого-педагогічної діяльності майбутніми фахівцями і таким чином забезпечити вибір свідомий варіативної частини курсу і відповідно якісну, необхідну для даного рівня професійної діяльності психолого-педагогічну підготовку.

Таким чином, основними чинниками впливу на навчальний процес як результат реалізації системи різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій є інтегративний курс «Професійно спрямована педагогіка з основами психології» (для курсантів) та спеціальний курс «Система різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій» (для викладачів), а також комплексне науково-методичне забезпечення. До подальших напрямів дослідження відносимо розробку навчальних та методичних посібників, які ґрунтуються на ідеях інтеграції, різнорівневості, гуманізації та професійної спрямованості у формуванні цілісної системи психолого-педагогічних знань особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Володько В. Педагогічна система навчання: теорія, перспективи, практика / В. Володько. – К.: Пед. преса, 2000. – 148 с.
2. Грязнов І. О. Суперечності у професійній підготовці прикордонників в органах державної прикордонної служби України / І. О. Грязнов, В. М. Шевчук, А. В. Посметюк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. – Київ; Вінниця: ООО "Планер", 2006. – Вип 10. – С. 299-303.
3. Зарічанський О. А. Моделювання психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: Методичні рекомендації / О. А. Зарічанський. – Л: "Сполом", 2006. – 20 с.
4. Зарічанський О.А. Методичне забезпечення різнорівневої психолого-педагогічної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: Методичні рекомендації / О. А. Зарічанський. – Л: "Сполом", 2007. – 20 с.
5. Єфіменко П. Б. Педагогічні умови забезпечення різнорівневої професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / П. Б. Єфіменко. – Х., 2003. – 19 с. : табл.
6. Ивлиева И. А. Методолого-теоретические основы оценочно-критериальной системы многоуровневой профессиональной подготовки / И. А. Ивлиева. – СПб: ИПТО: 1998. – 144 с.
7. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях: Монографія / М. М. Козяр. – Л. : "Сполом", 2004.- 376 с.
8. Козяр М. М. Педагогічні основи виховання у курсантів навчальних закладів системи МВС відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. М. Козяр. – К., 1998. – 18с.
9. Сарафанюк Е. І. Педагогічні умови підвищення якості загальновійськової підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів з використанням віртуального моделювання: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса) / Е. І. Сарафанюк. – О., 2005. — 22с.
10. Семиченко В. А. Психологічна структура педагогічної діяльності: У 2 ч. / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2000. – Ч. 1. – 218 с.
11. Столяренко А. М. Общая педагогика / А. М. Столяренко. – Москва: ЮНИТИ –ДАНА, 2006. – 479с.
12. Super D. E. Life role, values and career // International finding of the work importance study / D. E. Super, B. Sverko. – San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1995. – 397 p.

М.Н. Козяр, д.пед.н., проф., (Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности), О.А. Заричанский (Университет "Львовский Ставропигион")

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РІЗНОРІВНЕВОЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКОЇ ПОДГОТОВКИ ЛИЧНОГО СОСТАВА ПОДРАЗДЕЛОВ ИЗ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

В статье обоснованы научно-методическое обеспечение разноуровневой психолого-педагогической подготовки личного состава подразделов из чрезвычайных ситуаций. Предлагается описание разработанного авторами интегрированного курса «Профессионально направленная педагогика с основами психологии» для магистерской подготовки курсантов.

Ключевые слова: психолого-педагогическая подготовка, чрезвычайные ситуации, профессионально-экстремальная подготовка, обучение, воспитание